

Indhold

7	REDAKTIONENS FORORD
9	FORORD
11	INLEDNING
14	<i>Samfundet</i>
23	<i>Litteraturen</i>
34	TEKSTUDVALG
34	Valdemar Vedel: <i>Af Humanisme</i>
38	Sophus Clausen: <i>Af Valfart</i>
43	Sophus Clausen: <i>Prolog til „Arbejdersken“</i>
45	Sophus Clausen: <i>Straaleviften</i>
46	Sophus Clausen: <i>Midsommer</i>
49	Knud Hjortø: <i>Af Kraft</i>
54	Knud Hjortø: <i>Af Hans Høllums nat</i>
56	Herbert Iversen: <i>Af en Socialists Papirer</i>
57	Johs. V. Jensen: <i>Manden med Hænderne</i>
59	Johs. V. Jensen: <i>Interferens</i>
62	Johs. V. Jensen: <i>Af Maskinerne</i>
68	Johs. V. Jensen: <i>Det røde Træ</i>
69	Johs. V. Jensen: <i>Den jyske Bevægelse</i>
73	Sophus Clausen: <i>Jyder</i>
76	Thit Jensen: <i>En Slutningsakkord</i>
82	Harald Kidde: <i>Af Parabler</i>
83	Jakob Knudsen: <i>At være sig selv</i>
97	Thøger Larsen: <i>I Cirkus</i>
99	Thøger Larsen: <i>Drift</i>
100	Thøger Larsen: <i>Saa fik vi Sommer i Riget</i>
101	Thøger Larsen: <i>Henrykkelse og Syner</i>
104	Martin Andersen Nexø: <i>Ungdom</i>
116	Martin Andersen Nexø: <i>Underklassens Ideal</i>
126	Johan Skjoldborg: <i>Til den danske Husmand</i>
127	Johan Skjoldborg: <i>Staldmandens Søndag</i>
130	Gustav Wied: <i>Af Danseemus</i>
134	Jeppé Aakjær: <i>Af Bonden og Danmark</i>
135	Viggo Hørup: <i>Hvorfor et Venstreministerium</i>
139	Det radikale Venstres Program 1905
144	Uddrag af Protokol fra Socialdemokratiets Partikongresser 1910 og 1913
147	Arthur Christensen: <i>Aforismer</i>
154	Jørgen Sandvad: <i>Af Krigens Poesi</i>

157	TIDSTAVLE
163	DANSKE FOREATIERE
168	TEKSTMOTIVERINGER M. V.
173	SUPPLERENDE STOF
174	LITTERATUR OM PERIODEN
175	TEKSTOPLYSNINGER

Redaktionens forord

Periodeserien, der rummer tekstudvalg, historiske oversigter og kommentarer, henvender sig til alle, der underviser i eller studerer et afgrænset tidsrum i dansk litteraturshistorie. Fordelen ved en isoleret periodebetragtning er muligheden for at udvide forståelsen og derved oplevelsen af de digteriske værker ved at erfare de litterære, kulturelle og sociale sammenhænge, de indgår i.

Med dette formål for øje er denne serie, der vil kunne anvendes i gymnasiet, HF, seminarierne og de højere læreanstalter, bygget op. En væsentlig tilskyndelse har været de ideer og bemærkelser, som bekendtgørelsen og vejledningen for gymnasieundervisningen i dansk af 1971 samt HF-bekendtgørelsen rummer. Her siges det bl.a., at man for tiden før 1920 skal studere en afgrænset periode. Specielt bindene før 1920 er derfor påvirket af disse bestemmelser. For bindene efter 1920 har man ikke, i overensstemmelse med bekendtgørelsens liberale formulering, på samme måde følt sig bundet.

Mette Winge / Uffe Andreassen

Indledning

Periodeskel

I en af de to fremragende og underkendte bøger, som Jørgen Bukdahl skrev om bl.a. vores periode: „Dansk national Kunst“ (1929) og „Det moderne Danmark“ (1931), hæfter han sig et sted ved året 1896 som et mærkeår i dansk litteratur. Der er det år mange bemærkelsesværdige debuter, nævnt i flæng bl.a.: Johs. V. Jensen med „Danskere“, Johan Skjoldborg med „En Stridsmand“ og Ernesto Dalgas med „Krøniker og Eventyr“. To år efter „debuterede“ to andre vigtige skikkelser i perioden, Martin Andersen Nexø og Jakob Knudsen. Lad være, at ikke alle disse værker kom til at pege frem imod disse forfatters hovedtematikker, men det var dog et bemærkelsesværdigt nybrud, det første siden generationen omkring „Taarnet“ (Johs. Jørgensen, Viggo Stuckenberg og Sophus Claussen), der manifesterede sig i 1887-88. Samtidig, 1896, endte med Johs. Jørgensens „Livsløgn og Livssandhed“ dennes placering som „topideolog“ på det unge litterære parnas, og Sophus Claussen indledte, med værker som „Antoni-
nius i Paris“ og „Valfart“, det der blev til 30 års stødsevarende konfrontation med det gryende industrisamfund, som iøvrigt, også bortset fra Sophus Claussen, blev et af periodens hovedtemaer på grund af de konsekvenser dette samfund trak ned gennem kulturlivet.

Historisk ligger skellet også ret præcist. Igennem 90'erne stiger industriens andel af landets bruttofaktoriindkomst fra 6-7 pct. i 1890 til 9-10 pct. i 1900, hvilket er en af de betingelser, som kan opstilles, for at man kan tale om et industrielt gennembrud, og da netop nettoinvesteringerne i industrien fra midten af 90'erne, fra et stagnerende leje omkring 6 pct. af bruttofaktoriindkomsten, stiger til 14 pct. i 1899, er det vist ikke mod den økonomiske historie at lægge et skel omkring året 1896. Mod slutningen af samme tiår dannes der en række monopolagtige storforetagender, der ligeledes illustrerer ændringen i den økonomiske struktur henimod den kapitalakkumulation, som er et af den industrielle kapitalismes kendetegn. (F.eks. Ø.K. (97), Det danske Kulkompagni (96), Nordisk Kabel og Traadfabrikker (98), Aalborg Portland Cement (99)). Politisk former periodens begyndelse sig parallelt med denne udvikling. Det er tiden efter forliget mellem en del af Venstre (De Moderate) og Højre, et forlig der i samtiden blev opfattet som en faneflugt fra de store venstreidealiser til fordel for lusede økonomiske fordele. Estrup

1896 SOM
LITTERATUR-
HISTORISK ÅR

HISTORISK SKEL
værdien af et
lands produktion
minus værdien af de anvendte råstoffer

kapitalophobning

går nok af, men regeringen, som er dannet af Højre, bliver siddende på trods af Venstres parlamentariske flertal. Forliget betyder imidlertid, at en række reformer iværksættes og landets jernbanenæt færdigudbygges. De forskellige interesseorganisationer, Agrarforeningen, Arbejdsgiverforening og De samvirkende Fagforbund etableres, og ligeledes er husmandsbevægelsen på landet ved at danne sine egne organisationer. Man bevæger sig mod den store konfrontation i arbejdskampen 1898-99, der resulterer i „Septemberforliget“ (1899). Det er hermed blevet tydeligt, at den politiske magt ikke længere alene ligger i parlamentet. Styrkelsen af disse interesseorganisationer afspejler sig også i den kulturelle situation i form af, at forfattere med tilknytning til disse organisationers klassebasis begynder at gøre sig gældende på det litterære og kulturelle plan, som hidtil har været behersket af udløbere fra det københavnske akademiske dannelsesmiljø. Det er baggrunden for, at nye erfaringsområder trænger ind i den borgerlige kultur (det er det Bukdahl kalder „Det sociale Gennembrud“, „Det moderne Gennembrud“, „Det folkelige Gennembrud“ osv.). Disse erfaringsområder er knyttet til arbejde, social nød og ydre sanselige oplevelser. Sammen med samfundets industrialisering, medvirker de til en voldsom distancering til og fortrængning af de erfaringer, oftest subjektive, som bl.a. den tidlige 90'erdigtning har gjort på det psykologiske felt. En voldsom polarisering i kulturlivet er følgen: de mest forvrængede subjektive erfaringer (Dalgas, Johs. Holbek) markeres med tilslutning, samtidig med at udadvendt, objektiv og materiel erfaringsverden taler stadig tydeligere op mod århundredskiftet.

SAMFUNDET'S INTERESSE- ORGANISATIONER

ÅNDSLIVETS DEMOKRATISERING

Det man er vidne til, er en *demokratisering* af åndslivet, ved at de forskellige klassers motiverings- og interesseverden bringes frem via disse nye forfattere. Det gælder arbejderklassen, husmændene og kvindebevægelsen, og alle kræver med lige ret, at der tages hensyn til deres interesser. I København, og i bysamfundene i mindre grad, træder, som følge af de mange forandringer i den daglige tilværelse, påført af den industrielle revolution, et nyt menneskebillede frem. Det sker i storbyen, først og fremmest på grund af industrialiseringens og befolkningsmængdens større sammentrængthed her, men også fordi dette industrielle nybrud i forhold til det, som vittierligt også skete i 70'erne, i højere grad er rettet mod at tilfredsstille forbruget, hvorfor mængden af varer, der udbydes, vokser enormt – tilfredsstillelsesmulighederne bliver i materiel retning større, også for de lavest lønnede.

STORBYERFARINGER

Disse nye mennesker, storbymennesker, er først og fremmest karakteriseret ved en øjebliksbevidsthed, uden det gamle sam-

Østergade dvs.
„Strøget“ i
København.
(Ca. 1900).

NUANCERET
PERIODESKEL

OPLEVEISEN AF
1. VERDENSKRIG

funds traditionsforståelse. De er for størstepartens vedkommende indvandrere fra landet i første eller anden generation. Byen er endnu ikke blevet deres landskab, og deres gamle erfaringer fra landet er ubrugelige i storbyen.

Men med megen ret kan det hævdes, at denne udvikling har været igang siden midten af 80'erne, således at skellet i 1896 skulle have været rykket tilbage til f.eks. 1888, hvor den store kunst- og industriudstilling i København satte skel. Litteraturhistorisk ville dette give en større forståelse af de omtalte debutværker, som alle mere eller mindre kan ses i forlængelse af de såkaldte symbolisters produktion i den første halvdel af 90'erne.

I den anden ende af perioden er skellet derimod sikkert, nemlig omkring 1. verdenskrig. Denne krig repræsenterede, dels da den brød ud i juli 1914, og dels da efterretningerne om grusomhederne på slagmarkerne nåede frem til offentligheden, et totalt sammenbrud for den tro, man efterhånden havde opbygget på det stedsevarende fremskridt i teknologi, kultur og videnskab. I 1920 udgav J. B. Bury en bog om „Fremskridtets ide“, hvori han videnskabeligt påviste, at ideen om fremskridt ikke var en naturolov, men en forholdsvis ny teori. Hvad der her påvistes videnskabeligt, var i de fire kriesår blevet almindelig europæisk erfa-

ring. Selv de, der tolkede tegn i krigens opståen, og så den som starten på en ny og ganske anderledes periode, der skulle opstå gennem renavskningen i ragnarok, selv de var forvisset om den borgerlige kulturs endelige sammenbrud. Alt vendte vrangen ud for samtidens mennesker – man må her tænke på, at kolonikrigene var foregået langt fra Europa, således at deres grusomhed aldrig var blevet bevidst. Europa havde bogstavelig talt været uden krige i ca. 45 år, og i dette tidsrum havde omverdenen forandret sig radikalt, nye opfindelser havde lettet dagliglivet, og forbindelserne mellem landene var blevet lettere. For de velhavende var mange af landene simpelthen rejsemål – hvem kunne ønske at sætte alt dette overstyr?

Selv de for borgerskabet truende arbejderpartier havde ladet sig forhandle til rette. Men også for arbejderklassen vendte krigens vrangen ud, da man på trods af internationalen så arbejdere på fronterne i kamp mod hinanden for nationens skyld.

Alle de tekniske fremskridt blev anvendt i krigen i stedet for til gavn for produktionen og menneskene. Flyvemaskinen, som vel af de fleste betragtedes som det største vidunder, blev til en bombemaskine. De medicinske fremskridt lod sig udnytte til krigsgasser og lignende destruktionsmidler. På krigsskuepladserne kom soldaterne ud for oplevelser, der åbenbarede alle deres fortrængte tilbøjeligheder, som i fremskridtstidsalderen var blevet holdt tilbage af en offentlig moral til fordel for produktion og ekspansion.

Endvidere afslørede krigen, efterhånden som den blev forstået, at nationalismen (forestillinger som fædreland, nation, folk, Gud og konge) som krigsideologi var en tynd overflade over de virkelige årsager: kolonier og kunder. Krigen blev simpelthen anskuesundervisning i kapitalismens mekanismer, som samfundene på trods af ædle udsagn mere og mere var blevet undergivet. Med denne krig blev hovedideologien, liberalismen, uigenkaldeligt taget af bordet.

Og endda var Danmark ikke involveret i krigen, – vi profitterede stærkt af den – men i højere grad end nogen tidligere krig var den, ved hjælp af de nye kommunikationsmidler, daglig kost i den danske offentlighed samtlige fire år.

Samfundet

I W. W. Rostows bog: "Den økonomiske udviklings faser" (Kbh. 1963) opererer forfatteren med fem trin i udviklingen af et industrielt samfund: 1. Det traditionsbundne samfund, 2. Forudsætninger for springet, 3. Springet, 4. Udviklingen mod moden

og 5. Masseforbrugets epoke. Det interessante er i denne forbindelse "Springet", der er til stede i udviklingen, når følgende betingelser er opfyldt: Rentes-rente princippet i udviklingstakten. Store investeringer (5–10% af nationalindkomsten) i industrien; tekniske opfindelser i industri og landbrug. Politisk magt til de økonomiske magthavere. Profitten reinvesteres i produktion. Ekspansion i byområderne. Ny klasse af erhvervsfolk ekspanderer. Både den politiske og økonomiske grundstruktur ændres på 10 til 20 år, hvorefter udviklingen stabiliseres.

Disse spring eller industrielle gennembrud indfandt sig ikke på samme tid overalt i Europas lande, og skønt England allerede i tiden 1780–1800 befandt sig i springets fase, med modernhedsfasen ca. 60 år senere, altså mellem 1850 og 1860, ja så indfandt det næste europæiske spring sig først i Frankrig ca. 1830–1860. Længe efter følger så Danmark, hvor springet kan placeres mellem 1890 og 1910. Som allerede nævnt passerer vi investeringsgrænsen i midten af 90'erne, og med forliget i 1894 rykkes den politiske magt i egentligste forstand ud af gudejernes hænder, for at blive overtaget af pengestærke højrefolk i byerne. Med oprettelsen af de store monopollignende aktieselskaber og omlægningen af produktionen til forbrugsvarer ændres den økonomiske grundstruktur, idet industrien øger sin indtjening på bekostning af landbruget. Systemskiftet i 1901 markerer åbent det skifte i politisk system, som var blevet påbegyndt i 1894, og man skal ikke lade sig forvirre af, at det er et venstreparti, der får magten, for dels er en masse af de penge, som er blevet investeret i industrien, kommet fra kapital i provinsen, dels er det venstreparti, der får magten, bl.a. gennem personen Alberti, i lommen på denne kapital.

På en mærkelig åbenbar måde, men også indirekte, afspejler kunsten i 90'erne, hvorledes kapitalen reinvesteres: Skønt samfundet ekspanderer næsten euforisk med en stigningstakt, som er lige så stor, som den vi oplever fra slutningen af 1950'erne til slutningen af 60'erne, ja – så føler den typiske halvfemserkunster, at omverdenen er grå, anonym og materialistisk. Det hænger i hvert fald sammen med, at den kapital, som tidligere er tilflydt kunsten fra borgerskabet gennem mæcener, nu føres uden om denne tilbage i industrien igen. Det nye borgerskab knyttet til det industrielle gennembrud er et pænt, halvfattigt og sparsomt folkefærd, som ikke har nogen som helst kulturelle traditioner knyttet til deres nye sociale position. De lader sig underholde af den ikke-etablerede kunst, boulevard-teatre og ugeblade, og har ingen interesse for kunstneriske eksperimenter. Dermed har kunstnerne omkring århundredskiftet både mistet en økonomisk

genanbragt

DET INDUSTRIELLE
SPRING

KUNSTEN OG DE
NYE BORGERSKABET
BEGEJSTRET,
KUNSTIGT
OPSTEMT

personer, der
støtter kunst
videnskab
økonomisk

15

International
socialistisk
arbejdersam-
menslutning
Bagsiden af de
tekniske
fremskridt

udvidelser

ØKONOMISKE
FASER

basis og et publikum blandt borgerskabet, som de delte erfaringer med. I tiden efter 1900 i takt med stabiliseringen af samfundsudviklingen rykker flere og flere fra lavere stående socialgrupper op i middelklassen, borgerliggørelsen er i fuld sving.

BEFOLKNINGSTAL

Københavns befolkning vokser fra 180.000 i 1870 til ca. 600.000 i 1916 med højeste tilvækstprocent i slutningen af firserne, medens landets købstæder på iøvrigt næsten den samme befolkningmængde har sin største tilvækst omkring 1900 i takt med, at industrialiseringen tager kraftigst til i provinserne mellem 1895 og 1906, hvorefter det atter er København, der fører an. I samme tidsrum (1870-1916) stiger den samlede befolkning fra 1,7 mill. til 2,8. Al produktion rettes i stadig højere grad mod bysamfundenes behov, og samtidig med at industrien ved denne arbejdskraftsophobning i byerne sætter sin indtjening i vejret, frykkes også den politiske magt fra land til by. Omkring oprettelsen af "Det radikale Venstre" i 1905 er Venstres storhedstid som parti ved at være omme, og i stedet vokser Socialdemokratiets stemmetal fra ca. 27.000 til 107.000 ved valgene henholdsvis i 1898 og i 1913. Dermed er socialdemokraterne blevet landets største parti, hvilket i sig selv illustrerer bysamfundenes tiltagende betydning. Skønt landbruget, bl.a. gennem andelsbevægelsen i 80'erne, havde højet sin levestandard væsentligt og efter 1900 i højere grad blev mekaniseret (selvbindere og dampmaskindrevne tærskværk), førtes der alligevel to vidt forskellige tilværelser i by og på land, og det uddybede kløften mellem land og by, således at den gestus, at landboerne sendte arbejderne madvarer under den store arbejdskamp i 1898-99, ville have været ganske utænkelig i tiden efter 1900.

POLITISKE FORSKYDNINGER

Hvordan formede dette byliv sig så?

RENOVATIONEN

Det er svært at forestille sig de svinke og uhumske forhold, der herskede i København indtil de store kloakledninger i 1901 og 1907 blev anlagt med pumpestationer henholdsvis i Kløvermarken på Amager og ved Kalvebod Strand. Før dem var affaldsvandet blevet ledt direkte i Københavns havn, og skraldet og lattrinen i spande kørt uden for byen, uden at det sidste dog skete med nogen beundringsværdig hyppighed. I 1898 blev renovationsnet ordnet ved oprettelsen af et renholdningsselskab, men især natrenovationen fik først ordnede forhold med indførelsen af træk-og-slip og derved direkte udledning i kloakerne. Men det varede længe inden den gamle boligmasse og de fattigste kvartierer slap af med de gamle retrader og lokummer. Denne udvikling var end ikke afsluttet i 1918.

ÆNDRINGER I DAGLIGLIVET

Men ellers stod tiden i de nye hjælpemidlers tegn, dog vel især for de velhavende. Antallet af tjenestefolk blev stærkt indskræn-

Østergade
(ca. 1900)

ket og de forskellige processer i husholdningerne blev mere og mere anlagt på, at man skulle kunne udføre dem selv. Sæberklamerne taler efter 1900 om sæbens skånsomhed over for hænderne, og da man kan være sikker på at man ikke reklamerer for tjenestepigerne, så er her et tydeligt tegn på husmoderens medvirken i og overtagelse af de huslige forpligtelser, samtidig med at hun skulle leve op til borgerklassens skønhedsideal, verdensdamen, der først og fremmest skulle se ud som om hun ikke arbejdede. Denne dobbelthed går også igen f.eks. i reklamerne for det selvspillende piano, hvor man får Europas mesterværker ind i sin stue, men samtidig bevarer en smuk holdning under udførelsen. Automatiseringen og senere hen grammofoonens visning, hvorledes evnen til at optræde med klaverspil efterhånden forsvinder og dermed et vigtigt led i det normale højborgerlige liv før århundredskiftet. Man er nødt til hele tiden at tale om foran-

dingerne i borgerskabet, dels fordi det havde økonomiske muligheder for at få gavn af de nye tilbud, og dels fordi arbejderklassen endnu ikke rigtigt eksisterede i den offentlige bevidsthed. Kun som udbyttet klasse fik den forandringerne at mærke, sjældent som hjælp til et behageligere liv.

I takt med byens udvikling ud mod forstæderne øgedes antallet af sporvognslinier, og med start i 1901 og afslutning i 1915 gennemførtes elektrificeringen af sporvejene. Sammen med elektriciteten (det første el-værk i København i 1892), der ganske langsomt gennem perioden fortrængte gaslyset, kom bilen og ikke mindst cyklen. Det blev nu muligt for mennesker af alle lag at bevæge sig hurtigt over forholdsvis store afstande, og tekniken var uden hestens luner.

TELEFONI, TELEGRAF OG TIDSOPFATTELSE

Men vigtigst af alt: sammen med telegrafer, telefoner og trådløs telegrafi ændredes tidsopfattelsen. Hvor tiden vel igennem hele det foregående 19. årh. havde været opfattet som en stadig flydende strøm, hvor to punkter ikke var ens, men det ene altid efter det andet (jvf. f.eks. impressionisternes forsøg på at fastholde øjeblikkets indtryk, og dermed også fotografiets evne) så blev tiden nu for århundredskifts-mennesket simultant, samtidig og global. Hvad der skete dette øjeblik var samtidigt med hændelser på den anden side af kloden, som man kunne få besked om f.eks. gennem telegrafen, ligeledes som det gennem telefon kunne konstateres, hvad der i dette øjeblik skete i den anden ende af byen, skønt man endnu ikke kunne billedtransmittere det, som senere 40'erne og 50'erne i USA. Man vidste, at det skete, kunne overbevise sig om det, men blot ikke se det samtidigt. Verden blev på sæt og vis dobbelt på en tidligere ukendt måde: det, man til daglig levede i og sansede, var ikke længere absolut sandhed, men relativiseret af det, man også vidste skete samtidig med én. Dermed mangedobledes det som et menneske kunne vælge imellem at ville opleve, og længslen efter alle disse muligheder skabte det hektiske storstadsliv.

Hvad der hidindtil kunne afskæres som ting, der var fjernet borte i afstand og derfor umulige at kontakte og dermed ret så ligegyldige, blev nu vedkommende og mulig! Dette afspejler i sig selv den ændrede opfattelse af tid og rum, som indbyrdes afhængige, en opfattelse som dannede grundlag for filmen og var betingelsen for, at man kunne forstå billedernes forløb. Det blev umuligt at tænke sig steder (rum) uden at tænke sig tiden på det pågældende sted, og tiden lod sig ikke tænke som andet end et forløb af steder (rum). Filmen viser jo, at tiden går, ved at skifte lokalitet. Altså igen dobbeltheden, at skønt mennesker lokalt syntes at befinde sig i afsluttede rum, ja så del-

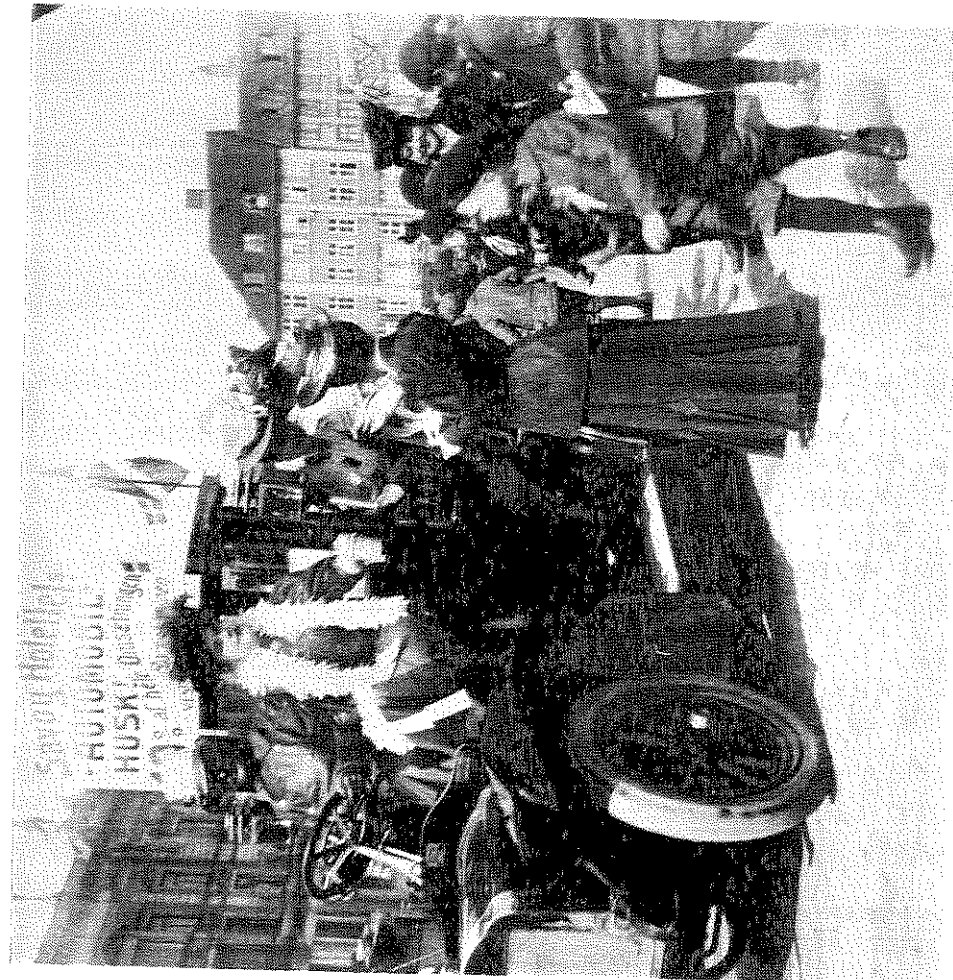
FILMEN

tog de usynligt i tidens bevægelse og rummets forandring og stadige fornyelse. Intet under at spørgsmålet: "Hvem er jeg?" måtte dukke op med en så voldsom påtrængenhed, at jeget sprængtes i småjeger, der hver for sig var bundet til et tidspunkt og en lokalitet.

Som historisk miljø udgør disse forhold betingelsen for de modeller og strukturer, som videnskaben formulerede sig i. De nye kommunikationsmidlers måde at fungere på gør efterhånden naturvidenskabens erfaringer om kloden i verdensrummet til dagligdags erfaring. Bevidstheden om det globale dannes selv hos almindelige mennesker. Bohrs atommodel, hvor atomkernen har elektronerne svirrende omkring sig som planeterne omkring solen, må tænkes ud af denne forståelse af det kosmiske. Og på samme måde ækvivalerer Einsteins relativitetsteori med forståelsen for globaliteten og det simultane: at ting og begivenheder på samme tid ikke er enkeltstående og absolutte, men relative. Man kan ikke sige, at disse teorier var alment kendte, bestemt ikke, men de var, med Clausens ord, forudnede af miljøet, skabt af den industrielle revolution. Det var ligeledes en tid, der begyndte at interessere sig mindre for overfladen end for dens opbygningsstruktur. I Eiffeltårnets helt synlige konstruktion og mange ligedannede broer, der indre af vor hjemlige Hovedbanegård (1907) ikke at forglemme, ser man denne bestræbelse gå igen. Udviklingen af røntgenstrålerne, som gennemtrænger legemet til skellet, viser den samme interesse for opbygningens struktur.

Det gælder på mange måder, at det, der sker omkring århundredskiftet, er en stadig synliggørelse af erfaringer, videnskaben havde betjent sig af de sidste 50 år forinden. Derved fik den vind i sejlene især i storbyerne, hvor forestillingen om rodfæstethed, tradition og sammenhængende verdenstolkning var smuldrende begreber.

De freud'ske teorier om underbevidstheden m.m. var herhjemme ikke offentlig kendt før henimod 1920, men psykologer og digtere havde forinden i lang tid betjent sig af samme analysemodel, således at den gamle rationalistiske bevidsthedsmodel, som en balance mellem subjekt- og objektbundne sindsbevægelser, forvrængedes ud i to yderligheder: den skarpe, logiske, produktive tænken og den af drifter og tilbøjeligheder sydende ukontrollable underbevidsthed. Dagligdagserfaringerne som gyldigt handlingsgrundlag forsvandt i klemmen mellem disse to. Det blev de videnskabelige forklaringer, som kom til at rumme sandheden om mennesket. Dagligdagserfaringer blev dagligdagssansninger, som i deres mangfoldighed og påtrængenhed var umulige at trænge tilbage selv for fasttømrede udvælgende verdensansku-

Børnehjælpsdag
1907 på Kgs. Ny-
torv i København.
„Børnehjælpsdag“
blev første gang
afholdt 1904.

PRESSEN OG
OMVERDEN-
SERFARINGEN

elser, som f.eks. det kristne livssyn, som især trivedes i højskolekredsene på landet, eller den akademiske humanisme i København.

Pressen formidlede disse opløsningstendenser, idet den var centret for de verdensomspændende kommunikationslinier, og med Cavlings overtagelse og omdannelse af Politiken i 1905 kom sensationspressen i et vist omfang til Danmark. Cavlings avis lagde vægt på at være informerende frem for meningsdannende, og den skulle især være lettilgængelig for travle forretningsmennesker, som skulle kunne danne sig et hurtigt overblik uden at fordybe sig i argumentationerne. Hvor kulturelle problemer hidtil havde haft deres plads på forsiden blev de nu af Cavling henvist til en ghetto, der blev kaldt „Kronikken“ inde i bladet. Johs. V. Jensen markerer denne ændring meget tydeligt i en artikel „Det nye Format“ i jubilæumsnummeret 1909: „Det ny Blad

ligner et Torv, blændet af Solen, med Sporvogne straalende ud og ind i alle Retninger, Sang af Raadhuslokkerne ned over en i Vejret skydende ny Banegaard, en dejlig Pige paa Cykle, tyske Turister, Brandsprøften kommer, døende Skolebørn ude fra Landet i Optog, Cyklisamenenstød, altsammen Politiken, og det der ikke kan beskrives med Ord, men maa ses udstillet i vor Telegramhall! Dette er et nyt Ansigt, ikke Tænkerens rolige strenge Maske, der ogsaa er at se i vor Telegramhal, men Offentlighedens egne nervøse, tomme eller blændende men altid levende Træk. Det er Dagen, Nuet.“ — Årene op til 1914 er rent talnæssigt, dansk presses bedste med det største antal dagblade nogensinde: omkring 200 (1901: 206). Pressen er blevet den eneste virkelige opinionsdanner.

Moralen i dette samfund er liberalismens, som samtidig med den økonomiske ekspansion ogsaa tilsættes træk af den europæiske imperialismes moral, hvor Darwins udvælgelsesteori, om at kun de stærkeste overlever, bruges som ideologisk lov på den frie konkurrences marked. Men ogsaa dette er ved at ændre sig under indflydelse fra de reformer, som venstrepartier får gennemført. Det var imidlertid fagforeningernes høje organisationsgrad, som forhindrede, at samfundet under den industrielle ekspansion udviklede sig til et monopoldirigeret kapitalistisk samfund. Ikke desto mindre er den offentlige moral knyttet til arbejdet og præstationen som værdi i sig selv, og folk, der faldt uden for disse værdier, blev jævnthen betragtet som dovne og uegnede til det moderne samfund. Det tog tid før en egentlig klasseforståelse trængte igennem, forståeligt nok eftersom både arbejderne og husmændene udgjorde en for borgerskabet og bønderne ukendt, frygtet og fortrængt underverden, som egentlig ikke kunne tilkendes menneskelige kvaliteter. Septemberforliget 1899 betød måske ikke på papiret nogen sejr for arbejderne, men det betød, at man for fremtiden begyndte at regne med deres synspunkter, samtidig med, at det indadtil i arbejderbevægelsen gav identitet. Men stadig, selv op imod 1. verdenskrig, var det de uhyrligste ting som højt indsigtsfulde kulturpersonligheder kunne bruge som advarsel mod socialdemokraterne.

Sædelighedsfejden i slutningen af 1880'erne illustrerede, at kvindens stilling i overensstemmelse med erhvervslivets ændring og den større mængde kvinder på arbejdsmarkedet, var i færd med at ændres; som sædeligt, moralsk problem var det dog især borgerklassens. Det var herfra, at de mange uforsørgede og ugifte kvinder kom, som ud fra deres klassenormer ikke kunne tillade sig ret mange former for arbejde uden at blive deklareret. Derfor vil denne trav i 70'erne og 80'erne ogsaa mest på adgang

til uddannelse og ejendomsret; men efter 1887 samledes kvindebevægelsen især om valgretskravet i et forsøg på at skabe en bevidstgørelse af kvinderne.

EROTISK MORAL

Man skulle måske have ventet, at dette ville medføre en ændret erotisk moral, men det skete ikke, dertil var de præservativer og „svampe“, der fra 1893 begyndte at komme frem under navnet „Pariserartikler“, altfor ukendte, usikre og uprøvede. Georg Brandes havde i Garborg-essayet fra 1885 formuleret den påstand, at den askese, som de ugifte unge piger i de besiddende lag opretholdt, var et nytteløst offer, som mange gange blev bragt en værdiløs fordom! At gøre noget andet var for disse kvinder lettere sagt end gjort, især da det var vanskeligt at gardere sig mod følger, som ville deklassere kvinden. Det var ikke alene de forebyggende midlers eventuelle mangler, som kunne afholde, man bør også tage den mandlige udbyrtemoral overfor kvinden, som hele samfundet dyrkede som fastlåste konsroller, i betragtning. Hensyn var i hvert fald det sidste en mand officielt skulle tage.

dydige og regelfaste

Man opdrog sine døtre sikrest i den viktorianske moral, og fortsatte med at gøre det til langt op i trediverne, — ja det er vel et spørgsmål om ikke først p-pillerne har ændret dette forhold. Den overskydende mandlige kraft tog prostitutionen sig dengang af, skønt man ved lov nedlagde de offentlige bordeller i 1906.

Alligevel er eksemplet med Georg Brandes talende; — de unge digtere i halvfemserne så op til ham som en føreskikkelse, trods eventuelle uoverensstemmelser; med ham som lysbringeren (Lucifer) undergravede de alle samfundets normer i fantasien, i „den frie Tanke“, men levede halvvejs som munke i deres virkelige kønsliv. Hver gang de forlod deres samfundsprotest, som var en protest mod at leve i samfund med andre mennesker som sådan, fordi det undertrykte individualiteten, ja da stødte de på den borgerlige moral med dens kyske borgerpiger og hjem, og bagsiden vendt ud mod bordellerne. Pigerne dér var som oftest rekrutteret fra samfundets underste lag og var alle mere eller mindre analfabeter, endvidere var chancen for kønssygdomme uhygelig stor med den hygiejne, disse piger kunne have indsigt i. En ung mand på den tid så sig spændt ud mellem en borgerpæn, dannet og klaverspillende pige og en ret så hæslig luder. Pigerens tilføjeligheder eksisterede overhovedet ikke som problem, offentligt kunne man vel endog spørge sig selv, om kvinder overhovedet var udstyret med sådanne, men den gryende kvindelitteratur anført af Agnes Henningsen og Gyrithe Lemche begyndte kraftigt at antyde, at det faktisk var tilfældet.

Et andet led i den offentlige moral var forestillingen om

„hjemmet“. Det var det sted, hvor man kapslede sig ind imod det hektiske erhvervsliv. Der levedes to liv, et på arbejdspladsen, som reklamerne for diverse opkvikkende midler, som f.eks. „Somaose“, taler deres tydelige sprog om var alt andet end roligt og ubelastende, — og så det andet liv i hjemmet. Her skulle virkeligheden skjules, med nips og etuier og portier, og her trivedes den patriarkalske holdning uforandret, skønt i det små anfægtet af kvindebevægelsen.

Litteraturhenvísninger:

Svend Age Hansen: *Early Industrialisation in Denmark*. Kbh. 1970.

Svend Age Hansen: *Økonomisk vækst i Danmark. 1720-1914*. Kbh. 1972.

Arnold Hauser: *The Social History of Art*. Vol IV. London. 1968. (oversat fra Tysk).

Schultz *Danmarkshistorie*. Bind V. Kbh. 1942.

Politikens Danmarkshistorie. Bind 13. Kbh. 1971 (2. udg.).

Antologi af nordisk litteratur. Bind 8. 1890-1918. Kbh. 1973. Heri: Indledningen med bibliografi.

Hakon Stangerup: *Henrik Caolings og den moderne avis*. Kbh. 1968.

Litteraturen

En af de hyppigste grammatikalske former i det foregående har sikkert været komparativen „mere end, større end, i højere grad end“ osv. Det er ikke uden grund, idet perioden, med meget få undtagelser, former sig som en konstant, rolig og stærkt stigende udvikling indenfor erhvervslivet, men også indenfor samfundslivet med de forbedringer, som gennemførtes. Der er meget få skel i forløbet, hvor man kan sige, at her skete det præcist, og forholdet mellem begyndelsen og slutningen af perioden ses tydeligst som en komparativ. Det er som en trappe fra stuen til første sal i det industrielle hus bestående af 18-20 trin, et for hvert år.

Ser man derimod tiden fra et litterært synspunkt forekommer den alt andet end rolig og konstant. Ja, det er vel et spørgsmål, om det overhovedet kan kaldes en litterær periode — dertil strides vel nok for mange meninger. Skal ting knyttes sammen, må det altså blive bag meningene i holdningerne.

Alligevel er det svært at omfatte både litterære, sociale, triviallitterære og historiske formationer i en periode med så forskelligartet et offentligt liv. Valg må træffes og er truffet, hvilket især er gået ud over triviallitteraturen. Der er ingen specielle idiosyncrasier i dette; det er gjort ud fra det synspunkt, at denne art litteratur ikke har afsat kulturel historie (læs: finkulturel), og